

ВЕЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Дмитро ПАВЛИЧКО

Максим Рильський для мене після матері й батька – третя людина, спомини про яку викликають особливий жаль не тому, що вона відійшла назавжди, а тому, що не дочекалась 1991 року, не чула клекоту синьо-жовтих прапорів над Києвом, не бачила воскресіння нашої держави – явини своєї найпотаємнішої, інстинктивно плеканої мрії. Змордований радянськими тюрмами, цинізмом сталінських опричників, смертями найближчих друзів, щоденною тяжкою працею, власною “облудливою покірністю”, він не міг дожити до наших великих днів.

Про свою смерть писав він у молодому віці, коли зрозумів, що підкований ще царським залізом чобіт більшовицької диктатури наступає на нього. Виходу нема.

Умерли всі – а за одним найтяжче!

Дячок нічого в ніс не бурмотів,

За похорони піп не торгувався,

Не голосили діти та баби,

Коли його ховали.

В зимнім небі

Два шуляки недвижно пролітали,

І даль була порожня. От і все.

Був чи не був? Останні білі айстри –

Передчуття осяяних снігів –

Я б клав йому на чоло, на обличчя,

Я плакав би, коли б мені не знати,

Що я себе – себе ж – і хороню.

Це писалося 1922 року. Похмура, песимістична картина. А 1918 року, коли Україна повстала, мотив смерті мав інші інтонації. Рильський звертався до українського читача, натхненного революційними подіями, надіями на свою державність; смерть не лякала його, надходила вічність нації.

Коли на могилі моїй

Зелена затужить трава, –

Читатиме хтось ці пісні,

Нескінчені тихі слова...

Читачу, вглибися у те,

Чим я свою пісню зігрів,

І, може, почуєш ти щось,

Що більше од згуків і слів...

Побачиш ти в пісні моїй

Луну своїх власних надій...

Читачу! Поглянь, усміхнись;

Я твій! Я не вмер! Я живий!

Замолоду Рильський був філософом-екзистенціалістом, його лякали соціальні і національні межі людського духу. Він сприймав людину цілісно з її національними й соціальними боліннями, але бачив, що поза межами цих почувань існує безмір буття, природа, краса, мистецтво, культура, взаємини між людьми й націями, моральна етика і т. д. – відіграють визначну роль в радощах і смутках людини. Рильський розумів, що неможливо любити небеса, де нема Бога, неможливо й жити на землі без диявола.

І чи не вперше в українській літературі, в його книжках 20-х років ХХ ст. з'явилася тема залежності людини від природи, причому людини з високим інтелектом, яка любов'ю до природи розвиває свої розумові здібності, бачить у пошані до землі, до води, до беззахисного звіра і до співучого птаха своє не лише біологічне, а й духовне покликання. Які ж були бідні душею люди, що критикували Рильського за “соціальний інфантилізм”, за “відрив від народу”, коли він показав, що саме в душі народу поселена вища, не просто хліборобна, а духотворча снага, яка поєднує народну етику з любов'ю до природи.

Як талант, як особистість, як мученик Рильський не вмер ні 1922-го, ні 1932-го року. Його врятувала любов до природи, до мистецтва, до України. Він прийняв правила гри з ворогом, за якими кожен відступ переходив у наступ, служба ворогові переходила в слугування своїм ідеалам, в боротьбу за честь і людську гідність. Він повірив у нові покоління свого народу, до літературної молоді горнувся, прищеплював їй свою ж таки віру в невмирущість України.

“Я молодий, бо з молодими”, – говорив він, цитуючи себе, перед смертю. І це допомогло йому переступити смертний рубіж, прийти до нас нині в нові, дивовижні, сяйливі і нелегкі часи свободи. Наставлення та орієнтація на творчість і духовну напругу молодих поколінь – це прикметна риса Рильського, цього вишуканого й благородного аристократа в українській літературі. Шістдесятники не дарма шукали й знаходили в нього благословення на своє новаторство і правдомисліє. Кожного нині діяльного українського письменника, митця, інтелектуала, політичного і громадського діяча торкнулося натхнення Рильського.

Сказати б можна й так: всі ми перебували й перебуваємо в його енергетичному полі, в світлі його людяності і вродженої, а також набутої змалку в середовищі київської української інтелігенції, розвиненої в колі неокласиків, повної стихійного європеїзму культури.

Сьогодні Рильський, як це він і передбачив у пролозі до поеми “Мандрівка в молодість”, стоїть перед “історією судом”. Який то буде суд, не знаю, але ні суддею, ні прокурором бути не хочу, а щодо адвокатської оборони, то, думаю, цю функцію виконуватиме народ. І лише як мала частиночка народу скажу – що б там не думали жорстокі звинувачувачі й зарозумілі судді, Максим Рильський був, є і буде одним з найбільших українських поетів ХХ століття, діячем культури франківського формату, що при трагічному творчому скаліченні все ж таки зумів двигнути вперед українську духовність, розвинути нашу мову, наше розуміння природи і людської душі.

Для кожного народу найдорожчою є тяглість, безперервність, успадкованість культурної, філософської, релігійної, а звідси й політично-державницької традиції. Заслуга Рильського, крім усього іншого, в тому, що він налагодив і витримав зв'язок між генераціями будівників Української Народної Республіки і будівниками сучасної незалежної України.

Намагаючись мовити якоюсь мірою узагальнююче слово про поета, розуміємо, – це слово не лише про нього, а й про цілий вік неволі, який мусив накласти на всіх, хто жив тоді, печать рабства і ненависті. Може, Рильський деколи й нагадував раба, але, на відміну од багатьох інших, похилених і шпульних невільників, не мав ненависті ні до кого. Найнеприродніше виглядає він в тих творах, де намагається бути агресивним і мстивим революціонером. Його рідною музою була любов до світу і до людства, і він дуже рідко зраджував її.

Складна це досить річ –

минулий вік судити,

Не завжди варто

тут рубати з-за плеча.

Хай кожен рік життя

і кожен день прожитий

Нас обережності

й розважності навча.

Так радить нам Максим Тадейович, і ми повинні дослухатись до його мудрості.

Якщо прийняти за правду, що перехід Рильського на позиції марксистсько-ленінської ідеології та соцреалізму був актом погвалтування і самогуби його творчого духу, то слід би було вважати, що все написане поетом після 1932 року, є крижаною продукцією студеного серця або ще гірше – трупною трутизною, яку видають за цілющі ліки. Але ж це не так! У кожній його книжці другого найтяжчого періоду серед одностовірних і фальшивих декларативних речей є живі, чисті, глибокі, перейняті невимушено, а з небес насланим і вільним почуттям, настроєні на позачасову хвилю, невмирущі твори.

Передбачаючи його “третє цвітіння”, ще 1951 року Євген Маланюк писав: “...без сумніву, будуть речі в найбільш “замовлених” книжках Максима Рильського, що напевно переживуть і советський режим, і московську імперію, бо культурні факти залишаються, незалежно від умовин, серед яких повстають”. Цих фактів культури залишив Рильський в нашому національному бутті так багато, що жоден суд історії не спроможний їх приректи на забуття. Одних лише перекладів Рильського вистачить для того, щоб він був навіки в свідомості нашого народу, навіки в могутній течії української мови.

Весною 1959 року, коли почався новий наступ на українську мову, коли Москва підкинула нам новий закон, за яким українським батькам надавалося право вибирати для своїх дітей школу з рідною або російською мовою навчання, тобто було вдарено наш народ в саме серце – Рильський виступив з віршем “Рідна мова”. Він прочитав його замість промови на з’їзді письменників. Я чую досі його спокійний голос, який, однак, тремтів не від страху, а від зворушення, коли читалися найважливіші строфи.

Як гул століть, як шум віків,

Як бурі подих, рідна мова,

Вишневих ніжність пелюстків,

Сурма походу світанкова,

Неволі стогін, волі спів,

Життя духовного основа.

Цареві блазні і кати,

Раби на розум і на вдачу,

В ярмо хотіли запрягти

Її, як дух степів гарячу,

І осліпити, й повести

На чорні торжища, незрячу...

Рильський говорив про минулі злигодні української мови, але ми, тоді молоді письменники, що формувалися як нова, непокірна, опозиційна до русифікації України духовна сила, стоячи аплодували йому і розуміли, що “раби на розум і на вдачу” – це якраз оті партійні погоничі, секретарі ЦК компартії, що сиділи в президії з’їзду і також аплодували йому, але не за вище наведені строфи, а за слова про Леніна, який начебто всім “язикам” дав свободу. Боротьба за державність української мови розгорілася по смерті Рильського, наприкінці 80-х років ХХ ст., але, зізнаюся, для мене вона почалася тоді, коли Рильський читав свій вірш, ніби кидав іскри у моє серце.

І в найтяжчі дні натиску з боку партійних вождів та гавкітливої зграї собак, в яку обертались на партзборах чи з’їздах, здавалось би, нормальні люди, Рильський рятувався любов’ю до України. Ця любов пробивалась інколи, як вода з-під криги, несподівано і рвучко, що свідчило тільки про одне – під льодом, який “не збирався танути”, бився пульс не змороженого русла великої,

неподоланої душі.

І тут, як майже завжди в Рильського, все починалось від пейзажу як від єдності найважливіших почувань поета, в центрі яких – Вітчизна. Образом осені поет висловлював тугу за молодістю, де читався силует вільної України, образом жаги – невтоленність патріотичного духу. Поема про Україну “Жага” наповнена картинами степової спеки, що перепалює землю, вбиває життя дерева і стебла. Оце і є образ підмосковської, але на поверхні окупованої німцями України, спекота, де правдиве слово, як дихання, застрягає в горлі, а все живе має зів’янути, згоріти, обернутися в золу. “Жага” створена 1942 року, в Уфі; йде мова про перемогу над німецькими окупантами, але поет зумів сказати і про іншу перемогу, про воскресіння матері – України, а це було не просто визволення од фашистів, а поставання нації з муки і неволі, з державного небуття нашої Вітчизни.

І вірю, нене, до загину,
Що зійде промінь у долину,
Неначе шабля золота, –
І в заповідану годину,
В прозору тишу голубину,
Ти зійдеш, рідна, із хреста!

Вірш “Напис”, можливо, найкраще характеризує спонтанність патріотичних поривів Рильського, неприборканість, яка проривалась крізь усталені на ті часи поетичні кліше. В Ірпіні на будинку, де до війни жив поет, а під час німецької окупації розміщувалась поліційна служба, Рильський відкрив страшний напис: “Такого-то числа такого-то убито”. Він пише вірш (8 вересня 1944 року), в якому намагається відповісти, хто ж то був той, убитий фашистами в його домі.

Вояк заслужений
чи, може, комсомолец
З ірпінських затишків
чи з київських околиць
В могилі десь лежить,
і квітка польова
Могилу золотом пахучим обвива...
Спи, брате дорогий, товаришу і сину,
Безсмертен будеш ти,
бо вмер за Україну.

Такі рядки драгували таємних і відкритих наглядачів за поетами. Так орденосний конформіст не смів писати. Але Україна ненастанно керувала пером Рильського. Навіть у тих поезіях, де він славить “зоревінчану Москву”, відчутна якась, безперечно, антисуловська лінія – прирівнювання Дніпра до Вісли, Влтави, Дунаю, Києва до Варшави та інших міст Європи, Шевченка до Міцкевича і т. д. Словом, це було постійне нагадування читачам, що український народ за своєю історією та духовною оригінальністю такий же, як чеський чи польський, як будь-яка інша європейська державна нація.

Не можна забувати, що в комуністичного бога, який обіцяв рай на Землі, повірили були свого часу мільйони, в наших найбільших класиків можна знайти так само зародки тієї віри та, зрештою, пеани Країні Рад співав хор великих поетів Європи й Латинської Америки від Владислава Броневського до Пабла Неруди. Якщо Рильський повірив у того ж московського Ваала, то був не сам у тій релігії, тобто помилявся не сам, а разом з мільйонами своїх співвітчизників, а це значить, що його життя було життям його народу і що з тим же опшуканим народом він шукав істини і боронив її, як міг. Звичайно, це була ілюзія. Та важливо те, що він малював свою ілюзію як дійсність і тим змушував кремлівських лицемірів бодай трохи поступитись тій же ілюзорній справедливості, під прикриттям якої йшла русифікація і

розпаношувався експлуататорський клас партократичної імперської бюрократії.

Інші діяли інакше, боролись з відкритими забралами. Він же виступав у панцирі і масці, як Ланселот чи Айвенго, та вся біда була в тому, що натурою Рильський був ближчий до Дон-Кіхота.

Рильського неможливо не полюбити за його ранню творчість, за інтимні сповіді, за образи дівчат і жінок, що їх він змалював, будучи молодим, легковажним, проходячи крізь перші ночі гріховного щастя. Але, здається, найпотужніше заявив про себе ліричний дар поета у циклі віршів “Остання весна”. Не знаю, чи наші шкільні педагоги відкрили для себе і для отроків, до яких приходять перше кохання, ці скарби, що їх привідкрив нам поет у своєму серці. Нашій фальшиво-сором’язливій поезії бракувало таких зізнань, таких проникнень у тремливу, затемнену, звабливу атмосферу любові.

Я зраджую тебе на кожному кроці.
Ти знаєш це. У кожному карім оці,
І в чорному, і в синім – я ловлю
Заховане: “Ти любиш?” – “Я люблю”.
Я зраджую тебе, бо все тобою
Наповнене, як провесна – водою,
Бо кожен усміх губ чужих – це ти,
Бо кожен гріх – це мука чистоти.
Ти мусиш ревнувати і задростить,
Бо як побачу я легеньку постать,
Що вулицю міську перетина,
Як той мотиль, я думаю – вона!
Вона – це ти, слова незрозумілі,
Не дві душі живе в моєму тілі,
А сотня в ненастанній боротьбі,
І всі вони для тебе, і в тобі.
Не тільки друг, і не лишень кохана –
Життя ти й смерть.
Коли до Дон-Жуана
Із тьми камінний Командор прийшов,
Він обезсмертив смертю любов.

Велич людини не в її праведності, а в її гріховності. Власне, в тому пориві, який провадить знизу вгору, в стражданні, яке є єдиною дорогою до вічно недосягнутого ідеалу. Рильський висловив цю думку в одному рядку: “кожен гріх – це мука чистоти”. Він мучився, добре знаючи, що Слово його і праведне, і гріховне, хоч виною цього був не він, а його (і наша) моторошна неволя, московська в’язниця з комуністичним знаменом на даху. Не вдалося і не вдасться ніколи прищепити до нашого серця отой комуністичний стяг, бо, як показала сімдесятилітня історія СРСР, той прапор є ніщо інше, як обгортка російського великодержавного шовінізму.

В історії Європи були часи, коли право дозволяти чи забороняти певний хід мислення брали чи узурпували собі групи фанатиків майже з такою ж самовпевненістю, як це робили більшовики. Можемо Рильського порівняти з Галілеєм, який принародно відкрікся від вчення Коперніка, щоб не потрапити на вогнище, але все ж продовжував розвивати свою науку і твердити, що планета обертається навколо сонця.

Рятуючи себе чи, правильніше, втрачаючи себе, Рильський спасав не просто і не тільки свою голову, а й мозок нації, принаймні ту його частину, яка призначена була для творення нової,

демократичної, державницької історичної доби.

Ми ще ніколи не були собою,
Не піднімали стяга на морях,
Ні по чужих, невиданих краях,
Де квіти квітнуть барвою новою –

писав Рильський 19 лютого 1927 року. Тепер ми стали собою, тепер підняті наші хорогви на морях світу, тепер нас побачили по чужих краях, тепер там побачать і Максима Рильського, великого сина нашого народу.

Але “раби на розум і на вдачу”, які сьогодні керують нашою державою, не можуть збагнути, що то значить для нації бути собою, їм здається, що досить одягнути в національні регалії і забезпечити харчами країну – це й буде щастя для нації, а мову й культуру можна знову топтати, можна навдогоду великому сусідові зрестись історії, своєї душі і жити невольниками у своїй державі.

Ми цю державність, однак, здобували не тільки задля звільнення нашого народу з колгоспного і пролетарського рабства, а насамперед для збереження своєї мови, культури, історичної правди, нашої національної неповторності. Ми цю державність здобували для майбутніх поколінь – не манкуртів, а українців, і для тих українців, що мучились і вмирали колись за нашу національну ідею. Максим Рильський живий! Не дай, Боже, вмирати йому і його слову у своїй державі. Ми, хто вітався з ним, хто пізнав його стражденну місію в нашій духовності, величний спокій мудреця – ми не дамо йому згинуть!